

Пишк Б. И.

Сущность и структура финансово-кредитной системы: функциональный, институциональный и организационный подходы

Исследованы подходы к определению понятия «финансово-кредитная система». Проанализированы изменения содержания экономических категорий с позиции функционального, институционального и организационного подходов. На основе анализа существующих подходов к трактовке сформированы собственное определение финансово-кредитной системы, функции и модель ее структуры.

Ключевые слова: кредитная система, финансовая система, финансово-кредитная система, финансовые институты, финансовый сектор.

Bogdan Pshyk

Nature and structure of the financial and credit system: functional, institutional and organizational approaches

Researched approaches to the definition of «financial and credit system». Analyzed changes in the content of economic categories from the perspective of functional, institutional and organizational approach. Based on the analysis of existing approaches to the interpretation formed his own definition of financial and credit system, functions and model of its structure.

Key words: credit system, financial system, financial sector, financial institutions, financial and credit system.

Пишк Богдан Иванович – доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри фінансів Львівського інституту банківської справи Університету банківської справи Національного банку України (м. Київ).

УДК 330.322.5:336.225.6(477)

Л. Я. Беновська

ФІНАНСОВІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ЗОН В УКРАЇНІ

Розглянуто зарубіжний і вітчизняний досвід функціонування СЕЗ як «точки зростання» економіки. Досліджено фінансові аспекти діяльності СЕЗ в Україні та їх ефективність щодо наповнень державного бюджету.

Ключові слова: спеціальна економічна зона, точка зростання, бюджет, податки.

Наявні регіональні диспропорції розвитку в Україні потребують побудови механізмів регулювання процесів інвестування та розвитку територій.

© Л. Я. Беновська, 2013

Одним із таких механізмів є створення в депресивних регіонах «точок зростання» економіки, які б через залучення інвестицій вітчизняних і зарубіжних інвесторів сприяли збільшенню зайнятості населення, фінансових надходжень регіону, розвитку ринкової інфраструктури. Як показує світовий досвід, дуже часто роль таких регіональних «точок зростання» відіграють території зі спеціальним режимом оподаткування – спеціальні (вільні) економічні зони, території пріоритетного розвитку (ТПР), індустріальні парки і т. д. Однак в Україні, незважаючи на всі переваги СЕЗ і досить тривалий період їх функціонування, вони не виправдали покладених на них сподівань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню процесу функціонування спеціальних економічних зон присвячені праці багатьох вітчизняних та зарубіжних дослідників, зокрема таких, як: М. Долішній, М. Войнаренко, С. Воронін, О. Єгоров, О. Кузьмін, В. Лушкін, О. Молдован, У. Садова, І. Стронянська, В. Шитов і багато інших, однак малодослідженими залишаються фінансові аспекти функціонування СЕЗ, зокрема їхній вплив на бюджетний потенціал регіонів.

Метою дослідження є розгляд фінансових аспектів функціонування СЕЗ в Україні та їх ефективності щодо бюджетних надходжень.

В основу функціонування СЕЗ як регіональної «точки зростання» покладено теорію полюсів зростання і центрів розвитку, що була розроблена Ф. Перру. Слід зазначити, що формування «точок зростання» є можливим і за політики вирівнювання – через надання цільових трансфертів із державного бюджету депресивним регіонам і за політики концентрації фінансових ресурсів на місцях, де вже створено сприятливі умови для економічного розвитку. Згідно із зазначеною вище теорією подібно до людського організму, де існують больові точки, в економічному організмі теж існують точки, дія на які має суттєвий вплив на розвиток інших елементів соціально-економічного організму. До «економічного ядра» відносять усе те, що сприяє суттєвому росту всіх інших елементів економічної системи.

Спеціальна економічна зона як регіональна «точка зростання» економіки відіграє такі функції:

- вирівнювання міжрегіональних асиметрій та підйом депресивних територій;
- активізація зовнішньоекономічної діяльності та стимулювання залучення у країну іноземних інвестицій;
- створення нових робочих місць;
- стимулювання промислового виробництва та розвитку інфраструктури.

Спеціальні економічні зони бувають різних видів і поширені у світі. Так, у США функціонує близько 300 СЕЗ, котрі там мають назву «зовніш-

ноторгівельні зони». Найбільш відомою серед них є науково-технічна СЕЗ «Силіконова долина», де зосереджено 20% світових обсягів виробництва комп'ютерів та іншої обчислювальної техніки [1]. Ще однією з найбільших СЕЗ світу є створена 1985 року в м. Дубаї СЕЗ Джабель Алі, в якій сьогодні працює понад 5 000 компаній із більш як 100 країн світу. Успіх її функціонування забезпечується низкою преференцій, таких як:

- можливість 100% володіння іноземними громадянами власністю компаній, зареєстрованих у СЕЗ;
- відсутність мита на товари, завезені або виготовлені в СЕЗ;
- 15-річна гарантія, поновлювана надалі ще на 15 років, яка звільняє компанію від сплати податків;
- відсутність податків на доходи фізичних осіб (підприємців і працівників компаній у СЕЗ);
- відсутність обмежень у переказі капіталів і прибутку[1].

Показовим є також досвід функціонування СЕЗ у КНР, що забезпечило гіперзростання регіонів. У 1980-х роках тут було створено кілька вільних економічних зон, які отримали суттєві пільги, спрощену систему оподаткування, гарантії захисту інвестицій, що сприяло активному залученню сюди іноземного капіталу. Держава взяла на себе обов'язки щодо створення і вдосконалення інфраструктури. Сукупність обставин, серед яких найбільш значним був низький рівень середньої зарплати (2006 року вона становила в сільській місцевості 29 євро на місяць, у містах – близько 90 євро), сприяла активному проникненню інвестицій у країну. Щороку кількість спеціальних економічних зон збільшувалась, зростала їхня спеціалізація (промислові, експортні, комплексні тощо) і дедалі чіткішою ставала тенденція надання кращих умов для інвестування в найбільш депресивних зонах (уряд країни відмовився від притаманної в минулому моделі нівелювання регіонального розвитку). Системні реформи в КНР привели до швидкого економічного зростання основних регіонів країни. Реальний ВВП у період 1978–1998 років зріс майже у вісім разів. Особливо значне зростання було у східному регіоні, де відбувся найбільший приплив інвестицій (1998 року його частка у ВВП країни становила 59%). Щодо західного регіону, то хоча частка його становила 15,7%, середні темпи економічного зростання його були достатньо високими [2].

В Україні теж є досвід функціонування СЕЗ. Правова база для створення СЕЗ розроблялася на початку 90-х років минулого століття разом із прийняттям так званих законів першої хвилі. У жовтні 1992 року було ухвалено Закон України «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон», а після затвердження урядом 1994-го Концепції створення вільних економічних зон в Україні почалися перші спроби. Вони передбачали, що для іноземних інвесторів і спільних підприємств, що діють

у СЕЗ, можуть надаватися додаткові пільги, вводиться спрощений порядок реєстрації підприємств з іноземними інвестиціями, встановлюватися знижені ставки плати за користування землею та іншими природними ресурсами, особливий митний режим, спрощений порядок в'їзду і виїзду іноземних громадян, зокрема встановлення безвізового режиму тощо [3].

В Україні було створено 11 СЕЗ і дев'ять територій пріоритетного розвитку. Однак їхня ефективність щодо наповнень бюджету була низькою. Проведений аналіз платежів до бюджету показав, що їх було перераховано не набагато більше, ніж отримано пільг із платежів до бюджету. Основні причини низької ефективності вітчизняних СЕЗ полягають, перш за все, у тінювих схемах використання пільгового оподаткування, суперечності вітчизняного законодавства і посилення бюрократії в реєстрації інвестиційних проєктів. Більшість суб'єктів господарювання СЕЗ та ТПР, надані їм преференції використовували для тінювих схем одержання прибутку, спрямованих насамперед на незаконне відшкодування ПДВ із бюджету. Як наслідок, СЕЗ у багатьох східних регіонах України стали «чорними дірками» в державному бюджеті.

Негативний вплив на діяльність СЕЗ мали також суперечності в законодавчому забезпеченні. Так, в Україні управління СЕЗ, крім спеціально створених адміністрацій, здійснювали ще й місцеві органи влади. Зокрема, у спеціальній економічній зоні «Яворів» районна державна адміністрація затверджувала та реєструвала інвестиційні проєкти, що реалізуються на території зони. Також у цій зоні був установлений мінімальний розмір інвестиційного проєкту, що може бути дозволений для реалізації в зоні, – не менше ніж 500 тис. доларів США. А створення банківських та інших фінансових установ дозволялося лише після попереднього погодження з районною адміністрацією. Крім того, держава надала міській раді повноваження встановлювати умови реалізації інвестиційних проєктів на території зони. Тільки затвердження інвестиційного проєкту було підставою для укладення договору про його реалізацію. Майже такі самі умови передбачені й в інших СЕЗ. Наприклад, у зонах Донецької області міська рада ще й уповноважена видавати дозвіл на здійснення державної реєстрації суб'єкта підприємницької діяльності та здійснює видачу «свідоцтва про погодження інвестиційного проєкту». Наслідком такої бюрократичної тяганини та підвищення рівня корупції стало зниження інвестиційної привабливості.

Зважаючи на низькі показники ефективності СЕЗ, 2005 року було скасовано спеціальний режим оподаткування. Це дозволило розв'язати деякі проблеми з тінювими схемами і збільшити надходження до бюджету, однак виникла проблема зменшення обсягів виробництва і зниження інвестиційної активності регіонів. Особливо це стосується іноземних інвестицій. Так, якщо за весь період функціонування СЕЗ та ТПР в Україні українськими інвестора-

ми вкладено фактично в реалізацію інвестиційних проектів 1 018,5 млн дол. (66%) загального обсягу інвестицій, іноземними – 534,4 млн дол. (34%), то вже 2011 року ситуація істотно змінилась: українські інвестори інвестували відповідно 130,8 млн дол. (98,7%), а іноземні – 1,7 млн дол. (1,3%). Що ще раз свідчить про наявні в країні проблеми залучення іноземних інвестицій і відсутність необхідних стимулів розвитку СЕЗ [3].

Проведений аналіз надходження інвестицій у СЕЗ та ТПР України за регіонами 2011 року показав, що основна їхня частка зосереджена в Донецькій області. З 1 275,2 млн дол., передбачених проектами, тут реалізовано інвестицій на 500 млн дол. (39,2%) (рис. 1). Значна частка інвестицій була освоєна в Закарпатській області – 346,5 млн дол., у Львівській – 206,3 млн дол. У решти областях вартість освоєних інвестиційних проектів у СЕЗ та ТПР була порівняно невеликою [4].

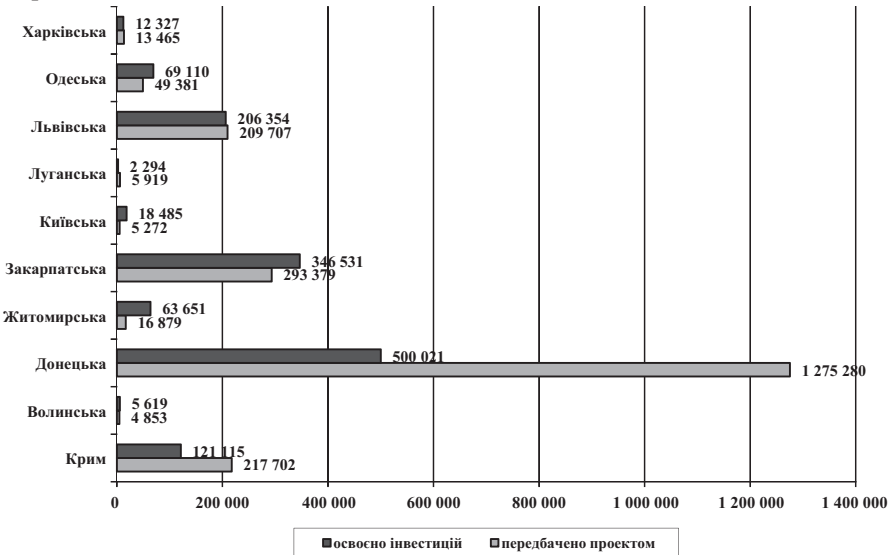

Рис. 1. Надходження інвестицій у СЕЗ та ТП розвитку України за регіонами, 2011 рік (млн дол.)

Дослідження динаміки бюджетних надходжень із СЕЗ було проведено на прикладі Львівщини, як області, де функціонує дві СЕЗ «Яворів» та «Курорт-поліс Трускавець» (рис. 2).

Проведені дослідження показали, що скасування 2005 року пільг з оподаткування суб'єктів господарювання зумовило зменшення кількості зареєстрованих проектів і скорочення кількості інвестицій, особливо іноземних інвесторів. Так, якщо 2005 року в СЕЗ Львівщини інвестиції було вкладено у

102 проекти, то станом на 1 січня 2012 року реалізувалось лише 63 проекти, у тому числі у СЕЗ «Яворів» – 62, у СЕЗ «Курортополіс Трускавець» – 1 проект. Небажання іноземних інвесторів вкладати інвестиційні кошти на загальних умовах оподаткування відобразилось на структурі фінансування інвестицій. Так, якщо 2005 року частка інвестицій, що надійшли від іноземних інвесторів у СЕЗ Львівщини, становила 27,5% загального обсягу інвестицій, то 2011-го вона скоротилася до 16,9%. Основними іноземними інвесторами були інвестори з Польщі (45,2%). Найбільш активно інвестувалися промислові проекти, в які вкладено 85% від загального обсягу, у транспорт і зв'язок – 6,9%.

Рис. 2. Фіскальні аспекти реалізації інвестиційних проектів у СЕЗ Львівщини

Проведений аналіз динаміки надходжень інвестицій і розрахунків із бюджетом дозволив виявити такі тенденції. Збитковість СЕЗ Львівщини щодо бюджетних надходжень підтверджується тим, що 2003 року сума отриманих пільг з оподаткування перевищувала удвічі обсяг податкових надходжень суб'єктів господарювання, які працювали в СЕЗ. Після переведення підприємств на загальні умови господарювання ситуація змінилась, зокрема 2005 року підприємства, отримавши 5,99 млн грн пільг з оподаткування, перерахували до бюджету 65,8 млн грн. Тенденція до зростання податкових надходжень спостерігалась і в наступні роки. Це зумовлено тим, що, попри скорочення обсягів інвестицій, збільшуються обсяги виробництва за вже чинними проектами, а відповідно і зростають прибутки. Слід зазначити також, що зростання обсягів бюджетних надходжень від підприємств СЕЗ Львівщини відбувалось і в період кризи 2008–2009 рр., зокрема обсяг податкових надходжень 2009 року зріс порівняно з 2008-м в 1,6 раза і це при тому що загалом в Яворівському районі у 2008–2009 роках, підприємства зазнали збитків відповідно на суму 149 і 56 млн грн [5].

Таким чином, на Львівщині скасування пільгового режиму оподаткування в СЕЗ поліпшило ситуацію із бюджетними надходженнями, але виникла інша проблема – зниження інвестиційної активності в СЕЗ. Адже найбільша кількість інвестицій у СЕЗ Львівщини надійшла напередодні скасування пільг у 2004 р. – 288,4 млн грн. У наступні роки спостерігалась тенденція до їх скорочення, а катастрофічно низький обсяг інвестицій 2011 року (79,4 млн грн) і значне зменшення іноземного капіталу свідчать про серйозні проблеми і ставить питання про необхідність зміни державної політики щодо розвитку СЕЗ.

Аналогічні тенденції розвитку СЕЗ спостерігалися і в інших регіонах та загалом у країні. Так, проведений аналіз розрахунків із бюджетом підприємств, що реалізували інвестиційні проекти в СЕЗ України у 2010–2011 рр., показав: проектами було передбачено перерахувати в бюджет близько 11 млрд грн 2010 року і 9,8 млрд 2011-го, проте фактично перераховано, відповідно, 5,7 та 5,9 млрд грн. Щодо пільг з оподаткування, то 2011 року їх було реалізовано лише на 28,1% від суми, передбаченої інвестиційними проектами (табл. 1).

Таблиця 1

**Розрахунки з бюджетом підприємств,
що реалізують інвестиційні проекти в СЕЗ України, у 2010–2011 рр.**

Показник	Усього	Податок на прибуток	ПДВ	Податок з фізичних осіб	Акцизний збір	Ввізне мито	Плата за землю	Інші
2010 рік								
Передбачено проектами, млн грн	11 055,7	2 353,9	6 957,7	393,5	593,9	287,0	30,8	438,6
Реалізація проектів, %	51,4	41,6	47,8	114,7	25,2	112,8	209,0	89,0
Сума пільг з оподаткування, передбачених проектами, млн грн	4 202,8	2 125,7	1 017,8	-	-	1 050,1	4,8	4,2
Реалізовано пільг з оподаткування у відсотках, передбачених проектами	18,4	3,9	31,5	-	-	9,7	6,6	20,5
2011 рік								
Передбачено проектами, млн грн	9 839,5	2 103,9	6 084	327,9	625,8	296,3	27,3	374,1
Реалізація проектів, %	60,6	49,6	56,6	140,9	33,0	115,6	250	105
Сума пільг з оподаткування, передбачених проектами, млн грн	3 134,9	1 715,6	867,7	-	-	548,3	1,6	1,5
Реалізовано пільг з оподаткування у відсотках передбачених проектами	28,1	4,4	33,7	-	-	15,9	13,7	52,5

Проведений аналіз структури платежів до бюджету 2011 року показав, що основна частка платежів надходить за рахунок ПДВ – 61,8%, податку з прибутку підприємств – 21,5%, акцизного збору – 6,3%, податку з доходів фізичних осіб – 3,3%, ввізного мита 3,1%. Отже, можна стверджувати, що ефективність функціонування СЕЗ та ТПП в Україні щодо наповнення бюджетів і далі є дуже низькою. Тому на нинішній день необхідною є зміна політики щодо функціонування СЕЗ. У контексті цього постали питання про створення індустріальних парків як одного з найефективніших видів СЕЗ. Переваги індустріальних парків полягають у підвищенні інвестиційної активності, стимулюванні пріоритетних галузей, очищенні міст від промислового виробництва, зростанні зайнятості населення тощо. В ухваленому 2012 року Законі України «Про індустріальні парки» закріплено поняття індустріального парку як юридично відокремленої земельної ділянки, призначеної для розміщення промислового виробництва (така ділянка відводиться терміном на 30 років). Проте законопроектом не передбачено поширення спеціальних режимів економічної діяльності, зокрема податкового, на території індустріальних парків, а це ускладнює залучення інвестицій. З метою стимулювання розвитку депресивних територій важливо ув'язати обсяг державної допомоги в рамках індустріальних парків до середнього значення ВРП на душу населення. Обсяг державної допомоги має бути обернено пропорційним до показника ВРП на душу населення. У такому разі буде стимулюватись розвиток бідніших регіонів [6].

Підсумовуючи вищезазначене, можна зробити такі висновки:

- наявний досвід функціонування спеціальних економічних зон за кордоном підтверджує їхню значимість щодо стимулювання розвитку територій, подолання їхньої депресивності та можливості забезпечення зростання бюджетних надходжень регіону;
- дослідження становлення і розвитку СЕЗ в Україні дозволили з'ясувати низку проблем, пов'язаних із недосконалістю вітчизняного законодавства і посиленням бюрократії в реєстрації інвестиційних проектів; тіньовими схемами використання пільгового оподаткування та інші;
- аналізування фінансових аспектів функціонування СЕЗ в Україні виявило низьку ефективність СЕЗ щодо наповнень державних бюджетів, що пов'язано з тим, що отримані з бюджетів підприємствами суми пільг з оподаткування наближувались до сум перерахованих ними податків;
- скасуванням пільгового режиму оподаткування в СЕЗ дозволило уникнути тіньових схем використання пільгового оподаткування, але серйозно вплинуло на зниження інвестиційної активності цих територій і, як наслідок, зниження податкових надходжень у майбутньому;

- наявні на сьогодні позитивні ефекти від СЕЗ в Україні забезпечуються не новими інвестиціями, а діяльністю підприємств, які вже створені та функціонують на території СЕЗ.

Таким чином, для того, щоб СЕЗ в Україні стали «точкою зростання», спроможною істотно вплинути на регіональні диспропорції, необхідно удосконалювати та розвивати нормативну базу щодо спеціальних режимів інвестиційної діяльності і забезпечити відновлення пільгового режиму оподаткування з одночасним усуненням можливостей використання тіньових схем оподаткування, нецільового використання фінансових ресурсів, призначених для здійснення облаштування СЕЗ.

Список використаної літератури

1. Войнаренко М. П. Сучасний стан та проблеми розвитку вільних економічних зон в Україні / М. П. Войнаренко, А. А. Береза // Вісник ЖДТУ. – 2009. – № 2 (48).
2. Чужиков В. І. Глобальна регіоналістика: історія та сучасна методологія / В. І. Чужиков. – К. : КНЕУ, 2008. – С. 127.
3. Максимова Л. П. Проблеми функціонування СЕЗ І ТПР в Україні: фінансовий аспект [Електронний ресурс] / Л. П. Максимова. – Режим доступу : <http://dspace.nbuv.gov.ua/dspace/handle/123456789/35540?show=ful>.
4. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
5. Головне управління статистики у Львівській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lv.ukrstat.gov.ua>.
6. Молдован О. Доцільність запровадження індустріальних парків в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dspace.nbuv.gov.ua/dspace/handle/123456789/36177>.

Беновская Л. Я.

Финансовые аспекты функционирования СЭЗ в Украине

Рассмотрен зарубежный и отечественный опыт функционирования СЭЗ как «точки роста» экономики. Исследованы финансовые аспекты деятельности СЭЗ в Украине и их эффективность по наполнению государственного бюджета.

Ключевые слова: *специальная экономическая зона, точка роста, бюджет, налоги.*

Benovska L. Y.

The financial aspects of functioning of SEZ in Ukraine

The foreign and domestic experience of functioning of SEZ as «the points of growth» of economy is considered. The financial aspects of SEZ in Ukraine and their efficiency from the point of fillings of the state budget are investigated.

Key words: *special economic area, point of growth, budget, taxes.*

Беновська Лілія Ярославівна – кандидат економічних наук (Інститут регіональних досліджень НАН України).